

ժուլեան մէջ չէր կրնար դիրքաւ մտնալ գտնել, Պաշտօն երեւցաւ՝ — տեսականին անբռնարար լինել իրաւունքն անխախտ պահելով՝ — Ի գործնականին յարմարել կամ թէ «ծառայել ժամանակին», Այսպէս՝ կանգ առաւ գաղափար տեսլ նորութեան ընթացքն, եւ ժամանակին քաղաքականութիւնը (politique) յանձն առաւ «արեւմտեայ արդի յարմարագրութեան» ընդհանուր միակերպութիւնը. — եւ գրաւորական յուզմանց յարգողեց երեսնամեայ խաղաղութիւնը:

Այստեղ կ'իջնայ հայերէն տառագարձութեան ժամանակակից դիպուածոց տեսարանին առաջին վարագոյրը:

(Հարան-իւն.)

ՆՅԱՆՈՒԹԻՒՆԵ ԵՆԵՆԵՆ ԻՆՎՈՐԵՆԻՆ ՎՐԱՅ

(Հարան-իւն.)

Տ.

Այս վիճակ իրաց չէր կրնար մշտապէս ըլլալ. Ի հարկէ փոփոխութիւն կամ նորոգութիւն մտնալ պիտի դասէր, Ի հարկէ պիտի գար ժամանակ որ ժողովրդական բարբառն ի գիր առնուէր, յերեւան լէլին ուսմական գրութիւնը: Հասարակօրէն կ'ըսուի թէ ժողովուրդն իբր ընկալած ազգամար կ'իմանայ իւր հարկաւորն ու օգտակարն, եթէ որոշակի եւ պայծառ բռնեմամբ ոչ, անորոշ եւ աղօտ գաղափարով: Այսպիսի պէտք էր ըլլալ ի վերջին ժամանակա ժողովրդական մեծագոյն մասին զգածումն նկատմամբ առաջնայ նիւթոյն. բոտ շափու նուազելոյ հմտութեան գրաբարի՝ պէտք էր զգալ թէ կարօտ է խօսած եւ հասկեցած լեզուա գիրք ունենալու:

Եւ ի՞նչ կար աւելի ընկալն՝ քան բազմալ նաեւ գրութեան ունենալ այն լեզուն, որ հասարակ եւ սովորական էր ժողովրդեան մէջն գատուց մէջ, ամէն կողմ ի կիր արեւելա՝ արտաքայ եկեղեցոյ, թէ գեղացւոյն իրենթին եւ թէ թագաւորաց եւ իշխանաց ապարանքի մէջ. այն լեզուն, կ'ըսենք, զոր իրենց սեպհական իր համարէին ոչ աշխարհական մարդիկ միայն, այլ նաեւ եկեղեցականք եւ բարձրաստիճան իսկ եկեղեցականք, եւ այն՝ ժ. գարէն (թերեւս նաեւ աւելի հին ժամանակներէ) սկսեալ: Այսպէս խաբարով Անձեւացի, հայր Գրիգորի նարեկացոյ, ուսմական բարբառն իւրաքանչեւնելով, կը գրէ. «Ստուեր ախ, զոր մի՞ չուր նման. գարեւալ» «Վերջոյ՛ն է, զոր մի՞ համ. «բողմն անհի», (Ի մեկն. պորգի, տպ. Վենետ. էջ 29 եւ 55.) թող զայլ սխառագոյնս, որ յամախ նոյն ձեւով կը բացատրեն ուսմիօրէն յարբառոյն յատուկ բառերն:

Դրաւոր կենսը՝ բանասեր բարեկամի մ'ի Ալեք. յայտ գրագրական նորարարք խնդրելով աստափան կը յիշուի գրութեան ուղիւն. «Այսպէս՝ պատշաճ երեւցաւ. ուսմական բարբառնաց տեղի տալ ի տառագարձութեան մասին»:

Հարկ էր որ ժողովրդեան այս գաղափարն ինչպիսի եղանակաւ եւ է իրագործուէր, դարման տարուէր զգացումն կարօտութեան. հարկ էր որ երբ եւ իցէ՛ հասարակաց բազմանքն իրգ կատարուէր, միով բանի՛ր ժողովրդական բարբառն ի գիր առնուէր: Արդեամբ իսկ այս գարեւրով եւս մնացած գործն ի գլուխ եկաւ, սկսաւ ուսմական գրականութիւնն, եւ մի անգամ սկսեան յառաջ գնաց, ի սկզբան անգ յամբարայլ եւ ընդհատուեալմար՝ որպէս կրնայ դուշակուիլ մինչեւ ցարգ մը ձեռքն հասած գրութիւններէն, իսկ յետոյ՝ արագ եւ անընդհատ:

* * *

Ինչպէս ամէն մարդ ինքնին կը տեսնէ, այս նորամուտ ուսմական գրութեամբը՝ հայ գրականութիւնը մեծ կերպարանափոխութեան ներքեւ իյնալու էր, ոչ ըստ ներքին հանգամանաց կամ ըստ լեզուի միայն, այլ նաեւ ըստ արտաքին պարագայի:

Մեր հին կամ գրաբար մատենագրութեան յատկութեանց մին՝ որ ի սկզբանէ մինչեւ ցլեղին հաստատուն եւ անփոփոխ մնաց, այն էր՝ լինել միշտ արդիւնք աշխատօրութեան գրեթէ ժմայն եկեղեցական գառուն, որ անտարակոյս իբր մասն իւր սեպհական պաշտօնան կը նկատէր գրաւոր գործունեութիւնն: Եթէ ի հանդիս անցնելնք գրագիտաց բազմութիւ գունըն՝ որ Ե. գարնն մինչեւ ժ. գար իրենց գրաւոր վաստակովք ծանօթ են յազգիս, կարգ բոտ կարգէ մեր առջեւ կ'ըլլեն կամ յոյնիւսունք, եպիսկոպոսունք, վարդապետք, երիցունք, արեղայք, միով բանի՛ր՝ կղերական վիճակի ամէն գառներ անկերք: Ընդ հակառակն՝ աշխարհական կարգէ մարդիկ, — թէ եւս գոնեայ յառաջին դարս մատենագրութեան հմուտ էին գրաբարին, եւ ոմանք իրենց ուսումնասիրութեան եւ լինելեւր յարմարութեան ցոյցն իսկ առանձն են՝ այլեւայլ գրոց շարժառիթ եւ սկզբնապատճառ ըլլալով, — որ շափ մեզ ծանօթ ի կարծեալ թէ սկզբամբ հեռու կեցած են գրաւոր գործունեութենէն, զոր թերեւս օտար կը համարէին իրենց վիճակէն: Ընդ մասեւ նազիր եւ ընդ թարգմանիչ, սկսեալ ի Սահակայ եւ ի Մեսրոպայ՝ մինչեւ ԵՃնորհայի եւ նորին առաւանդից խմբորդայի, միայն ամենածանօթներն առնելով՝ հարիւրն աւելի հեղինակաց մէջ՝ հազիւ ի ժ. գարու կը գտնեցք զԳր. Մալգարաւոր իշխանն, Գրիգորի Վկայապիրի հայրն, որ յաշխարհականաց մասնակցած եւ գրականութեան՝ թէ արեւակ եւ թէ շափաբեական գրաւածմովք, որք գունեայ բոտ մասին ցնձը հասած են:

Մեծ ուշադրութեան արժանի է մեր հին մատենագրութեան այս յատկութիւնն, եւ ուսումնասիրաց կարեւոր նիւթ կրնայ մատակարարել բանասիրական. քաղաքական հետազոտութեանց եւ խորհրդածութեանց: Վասն զի թէպէտ ի քրիստոնէական զգայնաւութեան միջնորդեան համարէն ազգայ եւս կը նշմարուի նոյնպիսի երեւոյթ, բայց ոչ այնու ընդարձակութեամբ կամ աստուածութեամբ՝ որպիսի ի մերս: Արդարեւ անոնց մէջ ալ սուկաւոր են աշխարհական մատենագիրք՝ համեմատութեամբ եկեղեցականք. բայց իսկ բաւական թուով, որ ընդարձակ մասններէ իսկ հարստացուցած են իւրաքանչիւր իւր ազգին գրականութիւնն՝ նոյնպիսի եւ թերեւս աւելցոյն մտազրութեան արժանի է

նաեւ այն պարագայի, որ օտար ազգերու աշխարհական մասնաւորաց աշխատարկութիւնը պահանջ են եւ միւլ- լիկ ցայտը կը պահաւին, իսկ առ անց աշխատարկու- թիւնը նաեւ այն օակաւար անձանց որոյ անուանք կը յիշատակուին իրեն։ Տեղեկակ մասնին կամ մանր գործուն, զրկմէ անէն կորուսակ են։ Ստոյշ է նաեւ եկեղեցական դասուն գրուածոց շատ կորուստներ ունինք որոշուաւ։ Սակայն մեծապէս մասամբ անկորուստ մնացած են, եւ կորուստայ համարուածներն են նոյն իսկ բոլորովն անծանօթներն հետցեալէ միւս յերեսն կ'ընին։

Իսկ աշխարհականաց գրութիւնը . . . Որպէս եւ օակաւարն համարեմք մինչեւ ժ.թ. զար եկեղեցական դասին զաւրս մասնաւորեց, յայտնի է թէ եղած են, եւ արդեամբք իսկ քանի մի անկինք ինչպէս բոնքը կը յիշատակուին յայլեւայլ գիրս։ Բայց հազիւ միոյն կամ երկուքն գրուածոց նշմարեց պահուած են եւ մինչեւ մեր ժամանակն հասած։ Մնացեալ ժոյլը իրենց անուանին ի զատ զրկմէ ոչինչ գիտեմք։

Յառանգութիւն (Թ) իտալեան Էտալայի Բագրա- տունայ պատմութիւն կորստանաւ ժոյլը, զոր ինչպէս տեսանք ի ձեռնին ունին եւ իր գործունէ Եովհաննէս կաթողիկոս. նոյնպէս աւել նաեւ Ռիտաւենտե Սերաու- տեյը եւրիկոպոս եւ ժ. Կարսի։ Այս յիշուին երբեմնիկ զուգի մի կը լուր Երթիքի մարտերի թագին զարեցմէ, որոյ վերջնական է։ «Եղաւոր Թագին երանելոյն կուտ- առնալովն արտիք թէ ուստի կամ որդեւ յաղորդայ երէ- «նաւ ի Տեառնէ, Էտալի (Էտալայ) որդւյն Աշտույ . . . «առաջեայ ի պատմութիւն երթոյն, (Տգ) Վաշար- շապատ. Հատ. Աջ էջ 109—111)։ Այս նաեւ յիշատակ- կութիւն նոյն զրոյցին յետէ։ Վաղայկա պատմութիւնն մէջ՝ պայտէս։ «Աս (կատարեալներն) ինքնայն եւ առ «գնալովն թագն Դաւթի մարգարէն ի Էտալայի Պարոնց «արայէ, զոր բարեկամ էր ի զինոյն Յեզեմայ որդւյն «Վիզիլայ Կարսի գործունայ արքայն, որդեւ սառցաւն «քեզ Պատմութիւնն Էտալայի Բագրատունայ, որդւյն «Աշտույ անկախութեամբն։ (Տգ) Պարտուրգ, 1885, էջ 138-1)։ Սակայն ժամանակներն ետեւ միայն անուանը կը յիշատակուին ժ.թ. Կարսն Սամսէի Անեղի եւ Գ.Կ. Կարսն Կիւրապա Գանձակին, իրենց զոյց սկիզբն ի կարգի պոյշ պատմարար։ Ի նմին Կարս նաեւ Միխիմ. Վնեցի կը յիշատակուին նոյնպէս ի կարգի ողջ պատմա- րարցէ. եւ հասանալեան կ'ընկերայ որ ամօնք ի ձեռնին ստացած լըլուն։ — Արքայուն միեւնոյն թագին զոյցն յառաջ կը բերէ նաեւ Արքուն Արքապետ։ Գ.Կ. Կարսն առանց Տեղեկակի անուն յիշուի. սակայն պա- րագայից միւս կ'ընկըլ կ'ընայ հաստատուիլ թէ Ռիտա- տեյն առած է եւ ոչ Էտալայի Բագրատուններն։

Որովհետեւ Էտալայ, ամենին իմանօք մասնաւոր- գիրն է ի սմին կարգի, կամեցանք ընդարձակացոյն տե- ճեկութիւնն տայ, մանաւանդ զի քան իրեն։ Տին ժա- մանակաց Կաթողիկոս Տեղեկակ եղած կարծիքն՝ զինք մե- զի համար կարեւոր անձնակարութիւն կը կացուցանէ։ Եղայմ մասին աւելորդ ընդ համարեք յաղորդ. առջեւն ալ յաւելոյ, թէեւ ըստ արտաքին երեւութիւն կ'ընայ կարծուիլ թէ Ռիտաւենտե զոյցին թագին՝ բուն Էտալ- անց Բագրատունայի խաղաղութիւն ի մէջ բերէ. բայց ինն ամեն պարագայիւր թէ ըստ նիւթոյն եւ թէ ըստ լե- զունի՝ աւել ուշուլ գնեցելով, եւ միւս գնեցել Եովհաննէս

1 Տես նաեւ Պատմ. Հայ. Դար. Հտ. Բ. էջ 385, Նոյն Դարբութեան մէջ (էջ 518, 519) յառաջ կը բերուի նաեւ յիշատարարն մի, յորում յիշատարութիւն կ'ընայ Էտալ- անց Բագրատունայի պատմութիւնը։

2 Տգ. Վեպարուրգի, 1879, էջ 131։

3 Արքայն համառօտեւ կը յիշատակէ որոշը Էտա- անցիկ Սերաստիկ թագունն ու Նախատարութիւնն, առեւելոյ յոյճարակն պատմութիւնն Ռիտաւենտե. (Հտ. Բ. էջ 85—88)։ Եւ կը վերջապէս արտաքին, «Չոր (Էնդրոստան «Սեդիկ անոյն) Ռեյն-Սեդի ան կ'արգեսցայ, եւ ի սկիզբն հան- «դիկն նոյնաւ եւ կատարուին ի Կարսի ինն, եւ այսմ կ'ըն- «կը զարգանան։ Ռեյն-Սեդի պարթիկ խաղաղութիւն ինքնայն «Էտալայի արքայն Պարոնց ի կատարեալայ . . . եւ նորա «հասանալէ ինքնայն ի նմանէ զնոյն թագի մարգա- «րէն . . . » (Տգ. Վնեւտ. էջ 32)։ Կարծեմք թէ ամեն ընտանաւար կ'ընայ մայրաքաղաքի թէ միեւնոյն անցին ա- ւած է նաեւ թագին զոյցին։

նու Կաթողիկոսին մեկազրութեան, (որ այսու երեք- ղուցեմք Կարսի բոլորովն անհնչելի մնաւաւոր թէ անհետ կ'ընայ) աւելի հասանալեան կ'ընկերայ որ ըստ իմանալի միայն առած է եւ ինքնին ընդհանր, քան թէ բուն առ քան անին օրինակայ . . . կը մնայ լուլ հնա- րուցիկ կարծիքն։

Էտալայի Բագրատունայ պատմութիւնն բախտն հանդիպէ է մեզի մերանորոգել ժամանակաւ։ Որու- րինեան զարմն թորոյն իշխանայ (Ի 1168 կամ 1169) գրութիւնն։ Այս իշխանին եւ իւր աշխատարկութեան ժոյլ տեղեկութիւն ունինք Վահագն Վարդապետին, որ Ռուբինեան աստուաւոր պատմութիւնն մէջ պայտէս կը զրէ. «Իր ա (Պարս թորուն) մարմնով յառաջանայ, «այլ եւ հոգւով յոյժ զօրացեայ . . . աստուածային «զորովք վարժեայ, եւ յիմաստեց արուեստ մտելաւ։ Ա- «սան հոգի առ ընկալեայ, մարգարէի հաստարեայ. որով «գրուեաւ քան իմանալ, որ Էտալայի յիշ- էլէն էլէն էլ։ «Իսկ ասանցով կանխեցին (Ի. Կարսի) Դաւթին «անուն Կապառտեղին կամ Քերմոյ, զոր յիշատակելն է ի զատ անձնական հանգանակն եւ քոր չարաբարեական գրութիւնն ի զօրեւս Չուսնիկի մեծի իշխանի, կը հաղորդէ Մովսէս Կալապալատացի, ի Պատմութեան Աշտուկնոյն։

Իսկ առ երեւելի ի գիրս Տեղի յիշատակելոյ ժոյլ հետեւեալ տեղեկութիւնն ունինք Լ. Պեւոնը Լ. Ա- յիշանին, որ ի պատմութեան մեր յատուկ ինքնայն պո- պէն կը զրէ. «Աշխարհական մասնաւոր յառաջ քան «չգիւր, Կար. համարմէ, թէեւ քրուամ շիրիկիցն «Նոյնա արդ, կամ Նաղիկ, Վիւրի Տարեւել թագա- «ման, յորմէ արդ եւ կրեւ թուր Դաւթի հնար- «Լ. Կարս, մերանամեայ արդն մեկ եւս Դաւթի «Բանաստեղծ, զոր ընթեանաւ Աշտուկն պատմութի- «թեան Կալապալատացոյն։ — Փնէլ Էրեւանցի յի- «շարտ. թագն ինչ ան աշխարհին . . . Սահակապետ յոր «Սահեմանով Սիւնեաց եպիսկոպոս, երգասան . . . Սու- «րանայով մարմն է յիշել յի. Կարս. զի՛նչ Դաւթ Բա- «գրատունի բուն պատմութեան թագայից Ներմուկնոյն։ «— Յիշուի՛նք ինչպիսիք, ի նմին քառու։ — Ի ժ. եւ «ի Գ.Կ. Կարս իշխն երեք Կարգիկ Սահաւար. Ար- «մուրանին, Բագրատունիքն եւ Սարգիսի, պոյշարարք յի- «Յեյնի եւ թոյճեպղը։ — Սաղախարս յիշէ զի՛նչէն «նքարմիւր, զոր կարմնով աշխարհական. եւ որոյ անուն «ստաւիւր քանին Սեծապետեց մի։ — Յիշէ ի նմին ժա- «մանակն եւ իսլայի ան Եղաթմի, այլ չիտանք երեք ինչ «աշխարհիկն։

Աշտուկ մեր մեծարդ թոյճեպղին, որոյ հնաւոյն տեսութեան ոչ այլ ինչ ունինք յաւելուլ, բայց եթէ իւր զրուածոց մէջ տեղ տեղ այդ աշխարհական մա- տեանարար աշխատարկութեանց կորստանալ ժոյլը յոյ- անած քաւը մեր եւս քաւաւորութիւնն։ — Բայց իւր յիշատակած Սահակապետ Կարսեանն մեզի էր յի- շեցրին այլ երգանոյն օրորդի էր յիշատակն, այն է Վահանայ Կոյմեանցոյն (Ի 738) զորն, զոր Եղայիցն աւանդութիւնն իրեն Կատարակաւոնէ կը անձնայ իրեն ընդայնով այժ փափաղ ու որոշարժ շարակմին, որոյ սկիզբն է «Չարմանակն է ինչ ան զերգ Կա- Կարսի կամեցալ ձայն ողջող թոյ Տեղեկակ։ Կոյմեցիկ է բովանդակն որ հնդ անէ կը բաղնայայ, իսկ հետեւեալ տողերն, «Արաքսեցոյն զգաւորեց օտեղծիլ բառե անու «տաղն ի պատարութիւն, իսկ քոյր սիրելոյն աստուա- «մարեայ եւ ողջնաւ . . . » Նայ քանաւորութեան ըն- տրելորդին կատարեմն մին ինչպի համարուի։ (Տես ընդ- տարակարգն Եւր. Լու. Բ. էջ 193—200)։

Այս տեսութեանն կ'իմացուի թէ ինչպիսիք է կ'ընդարձակաւորութիւնն, զոր Հատմանիս սկիզբ-

1 Պատմ. Ռուբինեանց, Տգ. Պարոնց, 1859, Սմարտայ Տարբեր. կից, էջ 208։ Տես նաեւ Էնդրոսայի եւ Կարապալ- ի, էջ 123, Բազմալու, 1873, էջ 66։ Պատմ. Հայ. Դար. Հտ. Բ. էջ 757։

2 Տես Տգ. Սմարտայ, ի լուր ընդայ. Վերքել Եմփի, 1860, էջ 179—182, եւ Տգ. Պարոնց, 1860, Հտ. Բ. էջ 201—359, եւ այդ վերջոյն մէջ գրութիւնն ընդարձակա- րդն է, Տես նաեւ Պատմ. Հայ. Դար. Հտ. Բ. էջ 320 եւ 332։

ներն յիշատակեցինք՝ ըսելով թէ առական գրականութեամբ մուտ գտնելու էր։ Եւ որպէս որ փոքր կերպարանադիրութիւնն է այն՝ որ գրականութեան գործունէութիւնն եկեղեցական շրջանէն դուրս ելլելով, հաղորդեցաւ նաեւ աշխարհականաց, որ անմիջապէս միջամտեալ եղան մատենագրութեան։ Այսպէս Թ. Գարսեան վերջերք Մանթար Հերացի բժշկականն է գլխի անցաւ ուսումնասիրելու եւ զինուորական կարգէ աշխարհականաց, որ — թէ եւ ոչ այնչափ բազմութեամբ որչափ յառաջագոյն եկեղեցականք — հետզհետեւ իրարու յաջորդեցին, եւ առական մատենագրութիւնն այլեւսլլ գրուածովք ծնեացուցին։ Ուստի մին ի յատուկ նկարագրաց այս նոր գրականութեան՝ եղաւ աշխարհականութիւն, զոր օրինակ հին գրականութեանն էր եկեղեցականութիւն։

Բայց այս յատկութիւն նորոյն այնչափ բացարձակ չէր որչափ հնոյն։ Ասան զի ոչ առկա եկեղեցականք եւս մասնակեցեան առական գրականութեանց, թէ եւ յառաջին ժամանակն որչափ յարապիկ նշանաց կրնայ գուշակուիլ՝ իբր ականայ եւ ստիպելու, զիստարարաւ յարգունին գրելու առթիւ, որոյ պաշտօնական լեզուն էր նոյն առական բարբառն։ Այս օրինակն արդէն բաւական ժամանակ յառաջ տուած էր Ներսէս Լամբրոնացի՝ իւր առ Լեւոն թագաւոր դրած զրաբար նամականն՝ յոր շատ աւելի առականութիւն խառն է քան իւր այլ գրուածոց մէջ։ — Այսպէս մեծն վարդան Վ. Արեւելցի առ Հեթում թագաւոր, այսպէս միւս վարդան կամ վարդապետ, այսպէս Գրիգոր Վաթիկոս Անուարդեցի եւ այլք։ Այս ականայ առականութեան գործնական կարգէ կրնայք գտնել նաեւ զՅովհ. Երզնկացի, որ ի նոյն բռնագառեալ կ'երկուց ի խնդրոյ վաղեմական իշխանի, որ իրմէ խնդրած էր գրել իւր «Յաղագոս Դրանային շարժման» զիբըն, որոյ սկիզբն իբր թէ ինք զինք կը ջատագովէ նոյնպիսի լեզու ի կիր արկանելուն համար, ինչպէս տեսանք նախընթաց (7) Հատածին մէջ, թէ եւ աւելի առականութեան կրնայ համարուիլ քան թէ իսկպէս առական։ — Ասկայն անցմամբ ժամանակին, ըստ մասին գաղափարաց փոփոխութիւնն, ըստ մասին եւս գրաբար գրելու վարժութիւնը նուազելով, նաեւ եկեղեցականք աշխարհականաց պէս՝ ստեպ նոյն խառն բարբառով եւս կը գրէին։ Այսպէս մինչեւ ցայժմ ի մեր ձեռն հասած առական կամ առականաւոր գրութեանց մէջ կան նաեւ շատ եկեղեցականաց աշխատութիւնք։

Անմայց փոփոխութեամբն ընտանիք էր որ փոխուէր նաեւ մատենագրութեան նիւթն։ Իւրաքանչիւր հնդկանի իւր գրուածոցն մէջ կը զբաղէր այնու՝ որ իւր վիճակին կամ գործունէութեան շրջանին ներքեւ է։ Եկեղեցական մատենագիրք մեծագոյն մասամբ գրած էին եւ կը գրէին քրոնական նիւթոց վրայ։ այնպէս որ անոնցմէ մեզի մնացած գրոց մէջ, եթէ ի բաց առանցքը զպատմականն, հազու քանի մի գիրք կը գտնենք արտաքին կամ ուսումնական նիւթոց վրայ։ Ինչպէս որ բնական էր այս, նոյնպէս բնական էր որ աշխարհականք ալ առաւելագոյն աշխարհական կամ արտաքին նիւթոց նուիրէին իրենց գրիւն, գրէին ուսումնական ճիւղ

ներու վրայ՝ ինչպէս որ իւրաքանչիւր վիճակի հետք կը բերէր։

Այս ամենայն կը տեսնենք ի յաջորդ Հատածս, յոր պիտի խոսիք առական Մատենագրութեան վրայ։

(Հարաւանիւն։)

4. 2. 8.

Գ Ր Ա Կ Ա Ն

Բ Ա Փ Փ Ի Դ

Հիշուր Մէլիք-Յակոբեան՝ Բաթիկ Ապրիլ 25 Մայիս 7ին վախճանեցաւ իբր 53 տարեկան հասակին մէջ։ Համալսարան իւր Բաթիկ 30 ամեայ անխնոյ գործունէութեամբ մի քան զմի ընտիր բազմութիւ վէպերով ազգին գրական ազգատ գանձանակն հարստացուցած է։ Ռուսահայոց ներկայ գրականութեան մէջ տեսնուած ինքնագիր ազգագրական-վիպական եւ տեղագրական երկասիրութեանց հոսանաց սկիզբն, զորիւն ու գլուխն էր Բաթիկ։

Ազգային լրագիրք իրաւամբ ողբացին տաղանդաւոր վիպագրին տարածած մահն։ Այս է ամէն հայ գրագիտաց հետ նաեւ մեր միջիծարական վիպութիւնն, որ Բաթիկ բազմամեան հայր եղաւ հայ վիպագրութեան, եւ ծնաւ ոչ միայն բազմութիւ գրուածներ՝ այլ եւ գրողներ։

ՊԵՏԱՊՈԼԻՏԻՆ ԶՆՈ ԼՐԵԳՈՒԹԵԼՆ

Ի ՍԿԶԲԵՆԸ ՄԻՆՉԵՒ ՄԵՐ ԺԱՄԵՆԻԿԸ

Բ. ՇՐՋԱՆ

1840-Է. ՄԻՆՉԵՒ 1860:

(Հարաւանիւն։)

13. ՀԱՅԵՐԵՆԱՍԻՐ.

Շաքաթաթիթ, Զփուռնիս 1843—1846: Իսթ. Խ. Յ. Միջերկրականը: Տիւ. Արագածոտնաց ընկերութեան:

ԱՆԷՆՆԱՅ ԱՆԷՆՆԱՅ ԻՐ ԳՈՒԼԻԸ ԸՆԹԱԳՔՈՒՆ ԼՐԱԳՐԱՆԻՒՆԸ ՁԻՒՆԻՄՈյ ՀԱՅՈց ՍԻՐԵԼԸ ԸՐԱՆ, այնպէս որ իրմէ քիչ մ'ետքը նոյն քաղաքի հետզհետեւ նոր լրագիրներ ծնաւ։ 1843ին քանի մ'ուսումնասէր ՁԻՒՆԻՄՈցիք ԱՆԷՆՆԱՅ ԶԵՆՈ ԸՆԹԵՐԻՆԻՆԸ հաստատեցին, եւ նոր տպարան մը բացին ազգին օգտակար գրքեր հասցընելու նպատակաւ։ Այս ընկերութեան երախայ-

¹ Յետ ի մատուարի՝ Անգլիան 1888, Թ. 16, ՄԷԼ. 1888, Թ. 48: Բաթիկ երկասիրութեանց վրայ տես Կ. Յիւրեանի ընտիր յօդուածն ի Հնդկաւ Եւրոպայ, 1887, Թ. 8: